

RECENSIES

Wij mogen professor-emeritus Hans van Werveke dankbaar zijn voor het feit dat hij de reeks uitgaven der oudste stadsrekeningen uit onze gewesten met een nieuw volume heeft laten aangroeien. De huidige situatie op dit gebied laat de Nederlandse en Belgische tekstpublicatie geen al te slecht figuur slaan. Dient het nut van dergelijke bronnenpublicaties nog benadrukt te worden? De feiten hebben de noodzaak van de uitgave van die unieke documenten aangetoond. De slijtage door manipulatie van die stukken, vooral nu hun rijke inhoud door de recente bloei van de studie van het stadsfinanciewezen 'gepopulariseerd' werd, kan slechts op deze manier beperkt worden. Niet alleen de ingewijden van de financiële en boekhoudkundige problemen immers dienen de stadsrekeningen te raadplegen; de boekhouding der steden toont tal van andere facetten van het middeleeuwse leven.

Met opzet heeft professor-emeritus Van Werveke zijn technische 'Aantekeningen' (blz. xxix-xxxi) zeer beknopt gehouden. Waarom inderdaad herhalen wat hij in zijn *De Gentsche stadsfinanciën in de Middeleeuwen* (Verh. Kon. Belg. Acad., letteren, XXXIX, 1934) breedvoerig beschreven heeft? Daarentegen hebben de sedert 1934 geboekte aanwinsten op het gebied van de kennis betreffende de middeleeuwse stedelijke boekhoudkundige problemen in het graafschap Vlaanderen hem toegelaten in paragraaf I van de Inleiding (De Gentse Stadsrekeningen: Ontstaan van Boekhouding en Controle, blz. xi-xxv) op een bijzonder vlotte wijze een breder overzicht te schetsen van de geboorte en de ontplooiing der Vlaamse stadsfinanciën (Brugge, leper, Douai en Gent) in het licht van de centrale vorstelijke politiek en van de binnenstedse politieke en sociale strijd.

Vóór het koninklijk mandement van Filips III van Frankrijk (10 juli 1279), waardoor Gwijde van Dampierre de opdracht kreeg alle besturen in zijn graafschap rekenschap te doen afleggen van hun beheer, rekenden de schepenen der Vlaamse steden 'inter se' en 'in secreto'. Jaarlijkse algemene stadsrekeningen kwamen te Brugge tot stand ca. 1280; het 37e artikel van de stadskeure van 25 mei 1281 legde de verplichting van een financiële verantwoording vast. Hetzelfde gebeurde te leper op 1 april 1281; wanneer tussen dat jaar en 1297 de toepassing daarvan doorgevoerd werd, kan niet bepaald worden. In Douai schijnt zulks niet vóór 1296 gebeurd te zijn. Te Gent verliep de geboorte van het 'openbare' financiewezen gelijktijdig met de politieke moeilijkheden rond het bestuur van de stad door het schepenenkorps der XXXIX en de daarmee verweven machtsstrijd koninggraaf. De kas van de delging der stadsschuld had rekeningen vanaf 1291, misschien zelfs van 1288 af. De openbare verantwoording van dit stedelijke financiële beheer gebeurde te Brugge vanaf 1280/1; te Douai klaarblijkelijk niet vóór 1296; betreffende leper blijft men in onzekerheid; te Gent begon men daarmee in 1291, maar eerst definitief in 1297. In deze stad zou het tot 1540 duren vooraleer de graaf een kopie van de stadsrekening ontving, zoals dit ook voor de andere Vlaamse steden gebruikelijk was.

L. VAN BUYTEN

N. W. POSTHUMUS, *De uitvoer van Amsterdam 1543-1545* (Leiden: E. J. Brill, xvi + 278 blz.,/. 60.-).

In het Algemeen Rijksarchief te Brussel bevinden zich een aantal handschriften, waarin de ontvangsten van de 100e penning van de waarde der uitgevoerde goederen in de jaren 1543-1545 staan opgetekend. Het is een uiterst belangrijke bron en vele onderzoekers als Goris, Unger, Coornaert, Van der Wee en Brulez hebben ervan gebruik gemaakt. Ook Prof. N. W. Posthumus had zich al voor de oorlog een fotocopie van de kohieren der in Am-

sterdam geheven sommen verschafft. Dr. J. Woltring heeft dit omvangrijke materiaal in de oorlog tot tabellen verwerkt waarmee hij in 1948 gereed kwam. Posthumus wilde deze tabellen publiceren, voorafgegaan door een uitvoerige inleiding van zijn hand. In de jaren na 1952 heeft hij daaraan gewerkt, maar deze inleiding groeide geleidelijk uit tot een zelfstandige verhandeling over het Amsterdamse economisch leven in de eerste helft van de zestiende eeuw op grond van de kohieren der 100e penning. Eind 1959 leverde Posthumus de tekst hiervan bij de drukker in; deze zou gevolgd moeten worden door publicatie van Dr. Woltrings tabellen in verkorte vorm. Enkele maanden later stierf Posthumus. Zijn manuscript was echter allerminst persklaar ingeleverd en Prof. I. J. Brugmans en Dr. W. M. Zappé namen de taak op zich dit verder voor de druk gereed te maken. Het resultaat is een mooi uitgegeven boek geworden. Dr. Woltrings tabellen echter zijn gedeeltelijk in het ongereede geraakt en zullen wel nooit meer gepubliceerd worden.

In 11 hoofdstukken, 23 tabellen in de tekst en 4 bijlagen biedt het boek een zeer rijke inhoud die, zoals gezegd, het kader van een simpele inleiding op genoemde uitvoerregisters verre te boven gaat. Posthumus heeft onder meer de weeskamerarchieven gedepouilleerd voor additionele gegevens en geeft zelfs uiteenzettingen over de demografie (de gezinnen vermeld in de inbrengregisters van de Weeskamer hadden gemiddeld 2,64 kinderen) en over de Amsterdamse nijverheid. Zeer uitvoerig is schrijver voorts over de partenrederij die hij een schakel noemt in de keten die loopt van de volledig-middeleeuwse vorm dat de schipper volledig eigenaar is, naar de moderne open rederij, waarin de schipper een onzelfstandig werknemer is geworden. Deze partenrederij was zeer verbreid, hetgeen blijkt uit de weeskamerarchieven, waarin scheepsparten tot de meest voorkomende vermogensbestanddelen behoren. Veel Waterlandse schippers, die voor de Amsterdamse handel zo belangrijk waren, hadden scheepsparten verkocht aan derden, wat niet wegnam, dat zij zelf nog mede-eigenaar van hun schip waren. Posthumus verzet zich tegen de heersende mening, dat de Waterlanders in de eerste helft van de zestiende eeuw economisch afhankelijk zouden zijn van de Amsterdamse kooplieden. Zij hadden b.v. al een uitwijkmogelijkheid, door in dienst van Middelburgse kooplui in de Westvaart en met name op Spanje en Portugal te gaan varen. Want de uitvoerregisters leren, dat Amsterdam nog haast uitsluitend georiënteerd was op Duitsland en de Oostzeehandel en niet op het westen en zuiden. Voor het evenwicht van de handelsbalans waren de zuidelijke produkten niet nodig, omdat een grote hoeveelheid lakens en haring naar het Oosten geëxporteerd werden. Het is enigszins verrassend, dat het laken van Naarden daarbij verreweg het meest voorkomt. Dergelijke interessante uiteenzettingen zijn er bij tientallen in het boek te vinden, dank zij de intensieve bewerking en beschouwing van de uitvoerregisters. De meest tijdrovende taak is daarbij geweest de identificatie van de schippers en de bevrachters uit de 9.993 aanwezige bevrachtingen. In 1544 waren er volgens Posthumus op 5.475 bevrachtingen 3.268 afzonderlijke bevrachters bij 1.780 schippers; in 1545 op 4.518 bevrachtingen (de registers liepen toen over een kortere tijd) 2.350 bevrachters; de namen van de schippers ontbraken toen grotendeels zodat het niet mogelijk was daarbij identificaties toe te passen. Maar daarnaast is Posthumus het materiaal blijven draaien en verwerken: de woonplaatsen der bevrachters en schippers - grotendeels niet Amsterdam -, de bestemming der uitgevoerde goederen waarbij ook de niet-patrimoniale Nederlandse gewesten als Gelre en Friesland konden worden opgenomen, omdat zij voor de 100e penning als buitenland golden, de invloed van de oorlogen met Denemarken en Frankrijk, die beide in 1544 eindigden en wat niet al. Een modern economisch historicus zou hier waarschijnlijk wat meer met grafieken, misschien zelfs met een paar wiskundige en economische formules hebben gewerkt, maar we moeten niet vergeten, dat het werk al twaalf jaar

geleden voltooid is. In grote trekken is het boek dan ook een waardig vervolg op Posthumus' *De Oosterse handel te Amsterdam* van 1953.

Maar in één opzicht is het boek een stuk minder dan deze voorganger, nl. in de verzorging van de tekst. Wat er mee gebeurd is nadat Posthumus deze in 1959 had ingeleverd, weet ik niet, in ieder geval ontbreken in het manuscript enkele bladzijden, terwijl als gezegd delen van Dr. Woltrings tabellen in het ongerede zijn geraakt. Verder blijken herhaaldelijk berekeningen niet te kloppen, zijn sommige alinea's onbegrijpelijk en vervalt de schrijver vaak in nodeloze herhalingen. De beide bewerkers verklaren in hun inleiding, dat zij gehandeld hebben als restaurateurs van een kunstwerk en dat zij slechts een enkele maal een detail geretoucheerd hebben. Wat mij betreft hadden zij veel vaker zelfstandig het penseel mogen hanteren en hun schroom tegenover Posthumus' werk lijkt mij echt wel te ver gaan. Ik geloof, dat niemand er mee gediend is als de ontbrekende bladzijden uit een manuscript eenvoudig weggelaten worden, de bewerkers mogen alleszins in staat geacht worden deze te reconstrueren en in geval van nood hadden zij eventueel Dr. Woltring kunnen inschakelen. Zij hadden tenminste enkele evidente taalfouten kunnen verbeteren, al zou ik liever gezien hebben dat zij het geheel in voorkeurspelling hadden overgebracht. Maar misschien zijn deze opmerkingen onrechtvaardig, omdat ik niet kan nagaan welke aanvullingen en verbeteringen de bewerkers wél hebben [aangebracht. In ieder geval past het, hen te danken voor de openbaarmaking van dit belangrijke boek, al is het dan helaas niet in onberispelijke vorm.

H. P. H. JANSEN

C. KRAMER, *Emmery deLyere et Marnix de Sainte Aldegonde* (dissertatie Amsterdam, ook verschenen in de serie: Archives Internationales d'Histoire des Idees; 's-Gravenhage: Martinus Nijhoff, 1971, xiv + 234 blz., f 35,10).

In 1595 verscheen van de hand van Marnix een bestrijding van de leerstellingen der spiritualisten (door hem in de titel 'geestdrijvers' genoemd). In het voorwoord met opdracht aan de Staten-Generaal drong de schrijver aan op maatregelen van overheidswege tegen deze leer, die 'geheelijk t'onder gedrucket ende te niet gebracht' moest worden. Hij keert zich in die voorrede speciaal tegen 'sommige teere menschen', die schromen om de boze ketter 'met uytwendige lichaemelijcke straffen ende boeten' te 'matigen oft bedwingen' (blz. 124 noot 19 van het onderhavige werk). Hiertegen verscheen twee jaar later een in het Frans geschreven antwoord, dat algemeen aan de gouverneur van Willemstad Emmery de Liere werd toegeschreven. Gehoor gevende aan een suggestie van wijlen prof. Becker heeft Kramer dit pamflet opnieuw uitgegeven, voorzien van een uitvoerige inleiding en aantekeningen. In de inleiding heeft hij op even ingenieuze als overtuigende wijze aangetoond dat Emmery de Liere inderdaad de auteur is geweest. Uit de levensgeschiedenis van diens vader - over Emmery zelf is buiten zijn militaire carrière weinig bekend - maakt hij aannemelijk dat De Liere behoorde tot de aanhangers van de gematigde wederdoper David Jorisz. Dit impliceert een diep religieus gevoel, hetgeen overeenstemt met de vele bijbelcitatens, waarmee hij zijn betoog adstrueert, en met de aanhalingen van Sebastian Franck's *Chronika*, die de zorgvuldige doctorandus haast overal heeft kunnen identificeren, al noemt De Liere zijn bronnen bijna nergens. Zijn hoofdbron, ook nergens bij name genoemd, wordt echter gevormd door de *Essais* van Montaigne, waarvan de editie van 1588 in de Nederlanden in circulatie was - ook Marnix blijkt in zijn antwoord op het pamflet de Montaigne-citatens thuis te kunnen brengen. Dit heeft op het eerste gezicht iets verwonderlijks omdat Montaigne, de glimlachende scepticus niet als bijzonder